

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ БУДОВИ БЕЗОСОБОВИХ КОНСТРУКЦІЙ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ТА РОМАНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Проаналізовано будову безособових конструкцій. Закцентовано увагу на лінгвістичному використанні терміна „особа”. Розглянуто функціонування безособових конструкцій у комунікативному аспекті.

Ключові слова: видимий підмет, реальний підмет, секвенція, неперехідні дієслова, тема, рема, референтний термін, безособове дієслово.

Безособовість знаходиться на перетині багатьох дієслівних категорій: особи, виду, часу, способу, стану. Безособові дієслова – дієслова, що позначають процес безвідносно до особи його суб'єкта (його виконавця або носія) [4, с. 51]. Вони є виявом універсальної семантико-синтаксичної опозиції особовості й безособовості та передають стан природи й навколишнього середовища, стихійні явища природи, фізіологічні та психологічні стани людини, модальні оцінки наявності, відсутності, існування, небуття, необхідності, заборони, можливості, успіху і т. ін. Особу суб'єкта в реченнях зі значеннями станів людини, модальних оцінок різних типів можуть позначати лексично типологічно давніми формами, наприклад, в українській мові давальним або родовим відмінком особового займенника або іменника (*мене нудить, нам не віриться, батька не стало, дурням щастить* [4, с. 51]). Дискусійним залишається питання еволюції безособових форм на позначення явищ природи. О. Потєбня вважав, що вони є результатом усунення первинного підмета (*Мороз морозить* [3, с. 204]). Деякі особові дієслова в контексті можуть отримувати статус безособових дієслів, що супроводжується збереженням семантики або виникненням нового значення.

Мета написання цієї статті – проаналізувати особливості трактування будови безособових конструкцій французькими науковцями та вітчизняними вченими-романістами.

Лінгвістичне вживання терміна *особа* двозначне. Цей термін є одним із проблематичних аспектів безособових конструкцій, оскільки будь-яке твердження можна деперсоналізувати і будь-яка безособовість має відбиток особи. Можна, зокрема, деперсоналізувати таке твердження, як: *je pense que cette phrase n'est pas correcte*, вдавшись до безпідметової конструкції: *il ne semble pas que cette phrase soit correcte*. І можна сказати: *cette phrase ne semble pas correcte*.

У французькій мові безособовими називають дієслова, які вживають у третій особі однини із підметом *il*, який не представляє ні людини, ні тварини, ні неживої істоти: *Il tombait de la neige*.

Зазвичай атмосферні явища виражаються безособовими дієсловами: *Il pleut, il vente, il neige*. Інші безособові дієслова можуть виражати ідеї: *il y a, il est, il faut, il importe, il convient, il me souvient, il semble...* Коли безособове дієслово супроводжується прямим додатком, *il* називають „видимим підметом”, а прямий додаток – „реальним підметом”. „Реальний підмет” іменують ще „секвенцією”. Цей термін уперше вжив Ф. Брюно [5, с. 351]. Наприклад:

Il faut qu'on travaille: реальний підмет “*qu'on travaille*”;

Il faut comprendre: реальний підмет “*comprendre*”;

Il faudra trois ans: реальний підмет “*trois ans*”;

Il y a des fleurs sur la table: реальний підмет “*des fleurs*”.

Багато особових дієслів можуть вживати у безособовій формі; у цьому випадку безособовий зворот сам виконує дію:

Il est interdit de fumer dans les restaurants.

У безособових реченнях „реальний підмет” може бути:

1) іменником: *Il faisait nuit noire*;

2) займенником: *Il en manque, je dois vérifier*;

3) інфінітивом: *Il lui arrive souvent de pleurer pour un rien*;

4) підрядним реченням, яке вводять сполучником *que*: *Il faut que je vous raconte la dernière nouvelle*.

Безособова конструкція зображає подію як незалежний від будь-якого суб'єкта стихійний процес, який лише пізніше пов'язується з певною субстанцією. І навіть у „метеорологічних” дієсловах у французькій мові процес уподібнюють до дії.

Безособові конструкції утворюють тільки від неперехідних дієслів. Пор.: *L'enfant court* → *Il court un enfant*, але *L'enfant lit* → **Il lit un enfant* [2, с. 107]. Перехідні дієслова можуть бути використані в безособових конструкціях тільки за умови зменшення їх валентності за допомогою пасивної чи зворотної форми. Пор.: *Il dit que* – особова конструкція; *Il est dit que...*, *Il se dit que* – безособові [2, с. 107]. Це пояснюють структурними причинами: в омонімічних конструкціях *il+V+N* (особ.) та *il+V+N* (безособ.) для уникнення двозначності не повинна використовуватись одна і та сама форма дієслова. Безособова конструкція ніби робить неперехідне дієслово формально знову перехідним, але в семантичному плані ця перехідність фіктивна, оскільки додаток позначає семантичний суб'єкт, а не об'єкт дії.

Усуваючи семантичний суб'єкт із позиції підмета і використовуючи дієслова, які позначають неактивну дію, безособова конструкція наближається за значенням до пасивної і до активної з *оп.* Звичайний пасивний стан на "особовому шляху" можна вживати без додатка (виконавця дії), але його відсутність залишає порожнечу, яку один зі співрозмовників бажав би заповнити. Натомість додаток, що відіграє роль виконавця дії, не вживають у безособовому пасивному стані, і вибір цієї форми не вимагає жодного питання про „відповідальності” за дію, оскільки виникає проблема у відповідальності.

Будь-який член речення, відповідно до контексту чи ситуації може виступати темою або ремою. Компоненти актуального членування розпізнають за інтонацією (характер наголосу, паузи); за позицією (зазвичай тема розміщена на початку речення, рема – в кінці). Вказувати на смисловий центр повідомлення (рему) може неозначений артикль, додаток при пасиві, що позначає виконавця або джерело дії. Але ці показники не завжди є ремоіндикаторами. Переміщення логічного наголосу в одному і тому самому реченні дає різне актуальне членування. Прямий порядок послідовності тема – рема переважає і його називають прогресивним, об'єктивним, неемфатичним. Зворотний порядок рема – тема називають регресивним, суб'єктивним, емфатичним.

Тема – компонент актуального членування речення, вихідний пункт повідомлення (речення) – те, стосовно чого щось стверджують у поданому реченні. Темою може бути будь-який член (або члени) речення. Розпізнають за початковою позицією в реченні. Рема – це те, що стверджують або запитують про вихідний пункт повідомлення – тему, вона створює предикативність, закінчене вираження думки. Ремою може бути будь-який член (або члени) речення. Розпізнають за головним (логічним) наголосом, кінцевою позицією в реченні, за римовидільними конструкціями (*c'est ... qui, il y a*), за видільно-обмежувальними прислівниками (*seulement, justement*), а також за контекстом.

Питання теми і реми у безособовому реченні торкались багато французьких лінгвістів, серед них Ж. Шошейра [6, с. 177–183] та М. Кесік [6, с. 183–192]. Рема – частина речення, розміщена вище на шкалі комунікативного динамізму, ніж інша частина – тема. Інакше кажучи, рема – це те, що приносить більше інформації, ніж тема, але якщо ця інформація не є абсолютно новою. Поділ безособової фрази на тему / рему може бути більш абстрактною операцією, ніж розпізнавання синтагм. М. Кесік вважає базовою аксіому, що керівник (термін, запозичений у М. Маяра) безособового виразу – це морфема без референт-

ного значення. Але це не означає, що не можна визнавати безособовими деякі фрази зі словом *ça*, здатним функціонувати одночасно як референтний термін. *Ça* прекрасно може бути керівником безособового стану, оскільки за ним не йде кореферентна номінальна синтагма (*Ça ne va pas ?* [11, с. 12], або *Ça pleut* [10, с. 184]). Але вислови цього типу не містять секвенції. Візьмімо для аналізу безособові вислови, в яких *il* перебуває як керівник і секвенція у формі номінальної синтагми або займенника *en*. Згідно із загальною думкою, секвенція номінальної синтагми не є темою безособового речення, типовою ситуацією є та, де рема встановлюється сама по собі або ця секвенція виступає частиною складної реми (безособове дієслово + секвенція) [6, с. 186].

За В. Гаком, актуальний поділ безособових конструкцій може бути потрійним.

Якщо дієслово за змістом пов'язане з попереднім контекстом, воно утворює тему, додаток – рему: *Il nous reste encore* (Т) *quelques minutes* (R). Інколи додаток-рему підкреслюють обмежувальною або видільною конструкцією: *Il n'y avait qu'un homme de plus dans la maison* [9, с. 63]. *Ce n'était ni un langage élevé, ni un sentiment profond qu'on demandait de moi* [8, с. 45]. Нерідко, особливо при екзистенціальних дієсловах, уся безособова конструкція утворює єдину рему: *Dans cette ville* (Т) *il y a de beaux jardins* (R) [2, с. 108]. І, нарешті, при розчленуванні додаток може виражати тему, дієслівна частина – рему: *Des compliments* (Т), *il en pleuvait ce jour-là* (R) [2, с. 108].

Якщо особова конструкція, описуючи подію, починається зазвичай з підмета-актанта, то безособова конструкція зображує її як незалежний від будь-якого суб'єкта стихійний процес, який лише пізніше пов'язується з певною субстанцією. Порівн.: *Une averse est tombée* та *Il est tombé une averse* [2, с. 108]. Тому в безособових реченнях найбільш уживані дієслова, які передають процес загалом, буттєвість (*il y a, il est, il reste*), зміну, розвиток (*il se produit, il se forme, il s'élève*), рух (*il arrive, il tombe*), дієслова і вислови, які передають різні відтінки модусу (*il est connu que, il est dit que, il faut, il est nécessaire, il est plus prudent* тощо). Загалом безособові конструкції сильно лексикалізовані, оскільки більший процент їх припадає на ті самі дієслова: *il y a, il reste, il faut, il existe, il arrive* і деякі інші. Використання семантично неослаблених дієслів у безособових конструкціях має стилістичний ефект – воно надає дії стихійний характер, незалежний від суб'єкта. Наприклад, у віршах Верлена: *Il pleut dans mon coeur...*

Розгляньмо окремо функції вживання займенників *ce, cela, ça* у безособових конструкціях французької мови.

Якщо займенник *ce* – підмет до дієслова *être*, то він має ті самі значення, що й самостійні форми *ceci*, *cela*: *c'est une table*, *c'est mon camarade* [1, с. 136]. Здебільшого *ce* є носієм суто граматичних значень і жодного іменника собою не замінює. Таке значення *ce*, коли предикативом виступає прикметник: *c'est impossible de dire*. Таке *ce* близьке до безособового *il*: вирази *c'est vrai* та *il est vrai*, більш-менш рівнозначні.

Випадки із займенниками *ce*, *cela*, *ça* в позиції підмета, наведені в літературі, можуть бути класифіковані як:

1. Вживання займенника *ça* з дієсловами (але не зворотами), що означають природні процеси:

Ça pleut "Йде дощ";

Ça chauffe "Жарко" [10, с. 288].

Займенник *ça* тут неререферентний, подібно до займенника *il* в аналогічних безособових конструкціях. У цих випадках ми маємо справу з єдиним „стихійним суб'єктом-предикатом” [5, с. 116].

2. Вживання займенників *ce*, *cela*, *ça* як підметів при дієсловах, які зазвичай безособові, модусні:

Il me semblait que je connaissait déjà ce jeu [13, с. 36] – *Ce me semblait*.

3. Вживання названих займенників як заміників мовного вираження, яке означає якусь ситуацію:

Elle ne savait pas si elle irait à ce concert. Cela dépendrait de ce qu'il lui dirait [13, с. 44]. Займенник *cela* вживають як замісник групи підрядного речення *si elle irait à ce concert*, яка позначає ситуацію.

У граматиках, зазвичай, рекомендують формою *ce* позначати те, що належить до відомого або вже згаданого, а формою *il* – те, що вводять далі, наприклад: *votre tâche est difficile, c'est évident*; але: *il est évident que votre tâche est difficile*. Для живої мови це, звичайно, не є загальним правилом, і навіть у найвідоміших письменників часто можна зустріти фрази на зразок:

C'est évident que vous devez renoncer à vos frasques, disait Fairmont [12, с. 79].

Таке десемантизоване *ce* з дієсловом *être* часто використовують як так званій *ce présentatif*, тобто засіб виокремлення того чи іншого члена речення: *la musique, c'est sa passion*.

Згідно з міркуваннями М. Маяра, безособові речення з *il* становлять у розмовній мові тип „закритого” класу, без значного лексичного оновлення [7, с. 229]. Семантичне поле дієслів, які служать для позначення атмосферно-метеорологічних явищ, постійно збагачується і розширюється за рахунок нових лексичних одиниць, і для утворення нових безособових конструкцій використовують займенник *ça*. Деякі з них можуть являти собою стилістичні і стильові варіанти вже наявних безособових конструкцій.

Якщо в безпідметових конструкціях розмовної французької мови *il* стирається, тоді як *ça* множиться, на письмі спостерігаємо (особливо в мовленні науковців) діаметрально протилежну ситуацію: *ça* зникає, а *il* деперсоналізується дуже часто, особливо перед *être*, коли це дієслово функціонує як зв'язка або як допоміжне у пасивній формі. Дуже мало вживаний у розмовній французькій мові неререферентний займенник *il* становить одну з найбільш чітких ознак вишуканого стилю французької мови, де *il* безособове вживають частіше, ніж *il* особове.

Із вищесказаного можна зробити висновки, що елемент *il*, будучи формальним показником безособової (одноосібної) форми дієслова-присудка і в цілому маркером безособової конструкції, має різне функціональне навантаження в різних видах безособових речень, що зумовлює можливість або неможливість його опущення в мові. Дослідження дозволяє встановити, зокрема, що там, де *il* є основним засобом ідентифікації безособової конструкції і маркером опозитивних розрізень між структурами (*arrive un soldat / il arrive un soldat; je peux partir / il se peut que je parte*), він ніколи не опускається. Там, де наявність *il* зумовлюється намаганням до уніфікації структур, він може опускатися або замінюватися займенниками *ça*, *ce*.

Безособовість – дієслівна категорія способу, яку вживають для того, щоб уникнути необхідності особового узгодження тоді, коли присудок вживають без підмета.

У перспективі плануємо дослідити частоту вживання безособових конструкцій із займенниками-підметами *il*, *ce*, *cela*, *ça* у текстах різних стилів.

Література

1. Богомоллова О. И. Современный французский язык. Теоретический курс / Богомоллова О. И. – М., 1948. – 427 с. – (Изд-во литературы на иностранных языках).
2. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис: [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / Гак В. Г. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – М.: Высш. шк., 1986. – 220 с.
3. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Потебня А. А. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Brunot F. La pensée et la langue / Brunot F. – Paris: Masson et Cie éditeurs, 1922. – 956 p.
6. L'impersonnel. Mécanismes linguistiques et fonctionnements littéraires. Acte de Colloque / [sous la direction de Michel Maillard]. – Grenoble: Ceditel. Université de Grenoble-Stendhal, 1991. – 260 p.

7. Maillard M. Vers une théorie unitaire de l'impersonnel? / M. Maillard // L'impersonnel. Mécanismes linguistiques et fonctionnements littéraires. – Grenoble : Ceditel. Université de Grenoble – Stendhal, 1991. – P. 227–244.
- Джерела ілюстративного матеріалу**
8. Chateaubriand F.-R. René / F.-R. Chateaubriand. – М. : Прогресс, 1973. – 512 с.
9. Exbrayat Ch. La Honte de la famille / Charles Exbrayat. – М. : Цитадель, 2001. – 224 с.
10. Maupassant G. Mont-Oriol / Guy de Maupassant. – Paris : GF – Flammarion, 1990. – 320 p.
11. Sagan F. Dans un mois, dans un an / Françoise Sagan. – М. : Юпітер-Интер, 2004. – 108 с.
12. Sagan F. Un peu de soleil dans l'eau froide / Françoise Sagan. – М. : Юпітер-Интер, 2003. – 184 с.
13. Sagan F. Aimez-vous Brahms? / Françoise Sagan. – М. : Цитадель, 2001. – 112 с.

The problem of the construction of the impersonal propositions are analysed in this article. The attention is payed on the linguistic use of the term „person”. The function of the impersonal constructions in the communication is considered.

Key words : *visible subject, real subject, sequence, intransitive verbs, theme, rheme, impersonal verb.*

Проанализировано строение безличных конструкций. Акцентировано внимание на лингвистическом использовании термина „лицо”. Рассмотрено функционирование безличных конструкций в коммуникативном аспекте.

Ключевые слова: *мнимое подлежащие, реальное подлежащее, секвенция, непереходные глаголы, тема, рема, референтный термин, безличный глагол.*